

A NYELVTUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSA.*

Lipsében a Breitkopf és Härtel cég kiadásában az egyes indoeurópai nyelvek grammatikái jelennek meg és mintegy bevezetésül hozzájuk Delbrück egy külön könyvben az összehasonlító nyelvtudomány múltjáról és jelen állásáról értekezik. Talán nálunk sem lesz érdektelen e tudomány jelen állásáról egyetmást elmondani, mert míg másutt az igazságok úgyszólván az akadémiai fejtegetés becsével bírnak, hazánkban éles és elkeseredett harcok lecsillapítására szolgálnak. Talán sehol sem emlegetik annyiszor a nyelvtudományt, mint nálunk, de alighanem mindenütt tájékozottabbak alapelveiről, mint a mi legkitűnőbb nyelvészeink. Nem mintha nagy érdemeik nem volnának, nem mintha becses munkát nem végeztek volna az ural-altaji nyelvek vizsgálása körül; hanem mivel a nyelvtudomány nevében egész háborút indítottak a mostani irodalmi magyar nyelv ellen, mire e tudomány senkit sem jogosít s oly tanokat hirdettek, melyek homlokegyenest ellenkeznek a józan nyelvtudománnyal.

Külföldön az utóbbi tíz év alatt tetemes hódítást tőn a helyes felfogás, bár még most is igaz Whitney azon állítása, hogy igen sok szorgalmas nyelvész a legnagyobb tévedéseket követi el, mikor tudománya alapelveiről kérdezősködnek náluk. Zum Belege, dass es sich so verhält, liessen sich leicht aus der jetzigen Generation merkwürdige Beispiele von Männern anführen, die als vergleichende Grammatiker hohes Ansehen geniessen und sobald sie versuchen, die allgemeinen Wahrheiten der Sprachwissenschaft zu behandeln, in Widersprüche und Unge-

* Einleitung in das Sprachstudium. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung von B. Delbrück. Leipzig, Breitkopf und Härtel.

reimtheiten verfallen, oder bei weniger eingreifenden Dingen den Mangel einer gesunden und haltbaren theoretischen Grundlage verrathen. (Whitney: *Leben und Wachstum der Sprache*, XV. Kap.) »Nagy ideje, mondja ugyanazon amerikai nyelvész, hogy ezen állapot, mely csak a tudomány törekvése és alakulása alatt engedhető meg, végre szűnjék meg és mint más tapasztalati tudományokban, pl. a vegy-, állat- és földtanban nem csupán egyes tények, hanem bizonyos igazságok összege is fogadtassék el oly szilárdan bebizonyítotttnak, hogy a ki tagadná, joga se legyen a tudomány emberének hivatni.« Pedig míg külföldön Schleicher, Steinthal, Geiger, Müller Miksa, Bleek és más jelesek téves vagy zavaros nézetei naponkint vesztik híveiket, addig nálunk még mindig nagy köd uralkodik nyelvészeink jó részének fejében; bár nem tagadhatni, hogy mutatkoznak a pirkadás jelei; a józan ész győzelmet kezd aratni a tudományt negélyező hóborton, és talán a külföldi tudomány nyomása alatt remélhetni, hogy rohamos lesz a tévedések ködének elenyészte.

Az író, kinek munkáját ismertetni akarjuk, a helyes nyelvtudomány ösvényén halad, nagyon óvatosan fejezi ki magát, visszariad minden szeles vagy phantasticus föltevéstől, csupán azt fogadja el, azt teszi magáévá, a mi világos igazság vagy a valószínűség jelzőivel dicsekedhetik. Német létére sem hanyortogtja minduntalan az olvasó fülébe az úgynevezett »szszehasonlító« nyelvtudomány német eredetét s tudni látszik, hogy német földie sok téves nézetet hirdettek a nyelvtudomány alapigazságaira nézve, bár elég gyöngéd vagy tartózkodó ezt nem emlegetni. Eléggé dicséretre méltó, hogy pl. Humboldt Vilmos csodált és határtalanul magasztalt nyelvtudományi befolyását majdnem a nullára szállítja le. Ezt ugyan már előbb megtevők mások, de legalább elfogadja. Egyetlen igazságot sem tud bemutatni, melyet Humboldt állapított volna meg, de általános és sok szóval is keveset mondó dicsérettel halmozza el: Seine hohe und uninteressante Liebe zur Wahrheit, sein Streben über dem Einzelnen das Ganze, und über dem Ganzen das Einzelne nicht aus dem Auge zu verlieren, und sich damit sowohl von den Gefahren des Specialistenthums, wie der bisherigen allgemeinen Grammatik fern zu halten, die abwägende Gerechtigkeit seines Urtheils, sein allseitig gebildeter Geist und seine edle Hu-

manitát — alle diese Eigenschaften wirken stärkend und läuternd auf eine fremde wissenschaftliche Persönlichkeit, die Wilhelm von Humboldt nahe tritt und diese Art der Einwirkung wird, wie ich glaube, Humboldt noch lange behalten und selbst auf diejenigen auszuüben fortfahren, welche den Humboldt'schen Theorien rathlos gegenüberstehen. A németnek megbocsáthatjuk e gyöngédséget, pedig Humboldt szerepe csak káros hatással volt a józan nyelvtudomány igazságainak megállapítására. Mint genialis és néha mély, de homályos, ködös és mysticus gondolkozó megzavarta a grammatikusok fejét és társadalmi tekintélyével imponált a tudomány terén, hol csupán a rideg igazságnak kellett volna győznie.

Delbrück másrészt visszaállítja Schlegel Ágost Vilmos idők folytán megcsorbitott tekintélyét. A romanticismus e hőse sokat veszített tekintélyéből irodalmi és aetheticai irányának hanyatlásával; pedig ő volt a modern nyelvészet első megalapítója. Természetesen mégis Bopp a legnagyobb mestere, kinek e tudomány legtöbbet köszönhet. Delbrück munkája kiválóan vele foglalkozik, majd Grimm Jakab, Pott, Schleicher, Benfey és más jelesek érdemeit méltányolja. Minket főleg munkájának azon része érdekel, mely a tudomány mai állását vázolja. Mig Bopp leginkább a nyelvtani alakok eredetének megfejtésével szeretett foglalkozni, addig újabban az alapnyelv kérdése vonzotta a tudósokat. Szerintök a nyelvtani alakokat sem lehet az egyes indogermán nyelvekből megfejtetni, hanem az alapnyelvig kell feljutni a vizsgálatnak, mert a nyelvek már hihetőleg készen kapták tőle az egyes nyelvtani alakokat. Ez a vizsgálódás és kutatás tömérdék föltevésnek lőn forrása, de egyúttal helyesb irányt adott a nyelvészetnek, mert főleg azon kérdést vetették föl: Hogyan támadtak tehát az egyes nyelvekben az új képzések? A felelet alig lehetett más mint az, hogy analogia útján. Whitney, Scherer, Leskien és mindazok, kik már előbb is az analogiát hangoztatták, most kiváló tekintélyre jutottak. Mivel egy kész nyelvben az új képzések már nem az alkotó elemek összefűzése által történnek, kivéve az összetett szóknál, de ott az elemek kész szók, minden új képzés csak analogia útján jöhet létre. Az újabb nyelvtani alakok analogia útján támadnak s azért egyes nyelvtani alakokat, mint például a latin félmultat és jövőt stb. az eddigőtől eltérőleg kelle magyarázni.

E vizsgálódásnak másik eredménye a modern nyelvekre és hangtani törvényeikre való figyelem lön.

A mi az analogiát illeti, ennek az uralmát alig merte valaki kétségbe vonni; de legalább bizonyos határt akartak neki szabni. De hol van ez a határ? Némelyek azt mondták ki alapelvül, hogy minél kevesebb analogicus esetet kell föltételezni. Ez azonban semmi bizonyosságot sem nyújtott. Mások azt mondták, hogy az analogiát szülő alakoknak számosabbaknak kell lenniök a vonzottaknál. De később azt találták, hogy a nyelvben mutatkozott, feltűnt valamely forma, ez egy másikat, egy harmadikat vont maga után s végre ezerekre ment a hasonló füzések száma. Például vegyük a magyarban mutatkozott a *les hely* stb. szókban oly alak, melyben igető és főnév kapcsolatott össze. Nagyon lehet, hogy a *les* szó egyuttal főnév is; de az utánczókat igét láttak benne és száz meg száz példában utánozták s csináltak e mintára *lát-határt, véd-falat* stb., vagy például négy ószláv ige (*jesmĭ, vĕmĭ, dumĭ, jamĭ*) mintájára az *uj-szlovenben* és az *uj-szerbben* minden igeahajlítás egyes számú első személyét *-m* hanggal végezték. Érdekes esete az analogiának a kettős ragozású magyar neveké, melyek mind a tőhöz (*darv-, gyapj-*), mind a nevezőhöz (*daru, gyapju*) fölveszik a tőhöz járuló ragoakat, minő a többes-, a tárgy-, a 12 személyrag stb. Ekként mondhatni: *darum, darvam; daruk, darvak, fenyeť, fenyeťet* stb. A *darum, daruk, fenyeťet* stb. alak újabb, analogia útján képzett alak. Nálunk Simonyi Zsigmond nagy gonddal kereste össze az ugynevezett hamis analogia alkotásait, melyeknek száma azonban végtelen. Ugy hogy az analogia határaitól szólni sem lehet. Megpróbálták legalább az analogiai képzések különféle formáit osztályozni. De ez is alig lehetséges. Majd egy csekélyebb fontosságú distincitiót alkalmaztak. midőn az analogiai képzéseket anyagiak és alakiakra osztották.* Természetes, hogy mindezek távolról sem jelölik meg az analogia határát és a tudományra nézve semmi gyakorlati jelentőségük sincs. Annyi tény, hogy összes képzéseink az analogia útján szülemlettek. Analogia szülte a mostani formákat, analogiával találkozunk a nyelvek legrégebb korszakában, és majdnem abszolút bizonyossággal mondhatni, hogy analogia útján jött létre az ős-

* Simonyi Zsigmond a belső és külső elnevezést ajánlotta.

nyelvek számos formája is. In der Sprache geschieht alles durch Analogie, mondja Whitney (158. l.).

Másik nagyon érdekes nyelvi tünemény azon hangbeli szabályosság, melyet hangtörvényeknek neveznek a nyelvben. Rendesen ez a jelenség volt egyik fő oka a tudósok tömérdek tévedésének a nyelvet illetőleg, másrészt épen ez volt az, a mi a nyelvészetnek megszerezte a tudomány nevét. Igaz, hogy megszűnt az ábránd, mely természettudománynak declarálta a nyelvtudományt, de elismertetett, hogy biztosan megilleti a méltóság, a rang, melyet az erkölcsi, vagy jobban mondva, a történeti tudományok sorában foglal el.

Ujabb időben Curtius fordított kiváló gondot a hangváltozás szabályosságára és ezzel biztosabb alapra kívánta állítani a szófejtést, az etymológiát. Azóta mások még nagyobb szabályosságot kerestek a hangváltozás törvényeiben s mint Leskien, Osthoff stb. állítják, e törvények kivétel nélküliek.

Tehát vannak a nyelvnek feltétlen hangtörvényei, kérdezi az olvasó. A grammatikusok egy része azt feleli rá, hogy igen. A másik rész azt is kétségbe vonja, hogy e változásokat szabad-e törvényeknek mondanunk. Delbrück nagyon helyesen tiltakozik az ellen, hogy e törvényeket, ha már úgy tetszik nevezni, természeti törvényeknek tekintsék. »A vegy- és természettani törvények nyilván nem hasonlítanak e történeti szabályosságokhoz«, mondja Delbrück. »A nyelv emberi cselekvés által rakódik össze, tehát a hangtörvények nem a természeti szabályosságok, hanem a látszólag önkényes emberi cselekvés szabályosságainak tanába tartoznak.« Mint a történelem, az ízlés, a politika szabályai, úgy a nyelvtudomány szabályai sem merev természeti törvények, hanem olyanok, melyek jó részben az ember keblébe rejtve és az emberi lélekben vannak megírva. E szabályok felkutatása, felismerése az erkölcsi tudományok főkötelessége, tulajdonkép ez teszi őket tudományyá.

És hol keressük ezeket a törvényeket? Vajjon az egész nyelvben, a nép, vagy az irodalom nyelvében?

Az irodalom nyelvében sokszor nem találunk meg őket. Miért? Mert az irodalom meg van tömve a legtágabb értelemben vett idegen és a régi irodalomból kölcsönzött szókkal. De még a nép nyelvében sem találni meg mindenütt e törvényeket, több-

szőr utjokban állanak az analogia alkotásai. Tehát csak egy tájnyelvet vehetünk föl. Csupán egy tájnyelvben találni meg e törvényeket.

Pedig szigorúan véve, még itt sem. Miért? Mert nincs oly nyelvközösség, melyben mindnyájan egyenlően beszélnek. Sőt tovább megyünk s azt mondjuk, hogy nincs oly egyén, a ki mindig egyenlően beszélne. Az egyes is folyton változtat, akár tudatosan, akár öntudatlanul, mindig alakít nyelvén. Tehát tisztán az, a mit egy individuum az élet bizonyos pillanatában mondana, ha organumával az összes szókincset kiejtené, lenne oly beszéd, melyen ugyanazon hangtörvények mutatkoznának.

Már ezekből látni, hogy a hangtörvények nem lehetnek föltétlenek. A külső látszat dacára a nyelv folyékonyabb és örökké változóbb tömeg, mint a tenger, mely jóformán sohasem nyugodhatik, majd az ár és apály háborgatja és egészében sohasem pihen. Évek óta roppant szorgalommal dolgoznak az indogerman nyelvek hangtörvényeinek felkutatásán, »de még nagyon sok homályos, mondja Delbrück, és habár remélhetni, hogy még számos nehézség eltávolítása sikerül, senki sem engedheti át magát ama csalódásnak, hogy valaha sikerül a »Lautwandel an sich«-t tisztán és tökéletesen (herauszuschälen) feltüntetni és minden részében és fejlődésében áttekinteni. Tehát be kell vallani, hogy inductiv uton-módon sohasem lehet bebizonyítani a hangtörvények kivételnélküliségét.«

De legjobban kiviláglik e tan téves volta, ha azon okokat vizsgáljuk, melyek a nyelvek változásait, a szójárásokat idézik elő.

Egykor divatban volt a nyelv változásait az emberi beszélő szervek különféleségének és az ország égaljának tulajdonítani. Ma Osthoff újra fölelevenítette e nézetet. És első tekintetre valószínűnek látszik; de közelebről vizsgálva a dolgot, mindjárt látni, hogy üres feltevéssel gyűlt meg a bajunk. Például az nem érv, a mit Osthoff felhoz, hogy a Kaukaszban épen nem rokon népek, egyrészt indo-európai örmények és iranok, másrészt idegen fajú georgiabeliek és egyéb nemzetek majdnem ugyanazon hangrendszerrel élnek, mert ezt nem az éghajlatnak, hanem a sok százados együttlakásnak köszönhetik; míg ellenkezőleg igen sok tény szól a mellett, hogy sem az égalj csekély, olykor semmi befolyással sincs az emberi nyelv változásaira.

Számtalan városban laknak együtt eltérő szójárások, mint például Szegeden, hol az alsóváros egészen más szójárást és hangtörvényeket ismer, mint a felsőváros. Ugyanazon klíma uralkodik mindkettőben, s ha egy felső-városi család az alsóba költözik, kis gyermekeinek nyelvén csakhamar észreveheti az alsóváros nyelvének behatását, mert az odavaló gyermekekkel érintkezésük útján mintegy rájuk ragad az alsó-város nyelvének egy része úgy, hogy egy ideig vegyes nyelvet beszélnek. A szülők és a nagyobb gyermekek azonban megtartják a felsővárosi szójárást. A népek vándorlásaikban századokon, ezredeken keresztül megóvják nyelvük keménységét vagy lágyágát, pedig épen ellenkező tájakra kerültek. Az égaljnak érvényesítenie kellene magát és keménynyé tenni a lágy nyelvet a magas északon, pedig az nem, vagy csak igen kis részben történik. Az éghajlat oly csekély változásokat idézhet elő a nyelven, és oly hosszú idő alatt, hogy jóformán számba is alig jöhet.

Hol rejlenek tehát a nyelvváltozások okai, ha nem a külső természetben? Talán magában a nyelvben? Volt idő, mikor ilyet is tanítottak és nagyon lehet, hogy valaha akadnak tudós fejek, melyek újra tanítják; mert nincs oly ferde, oktalan állítás, melyhez időnkint nem szegődnék egy-egy tudós és melynek nem lépne föl apostolául. A történeti tudományoknak az a szerencsésük és szerencsétlenségük, hogy nem deríthetik föl annyira az igazságot, mint a természettudományok, melyeknél azonnal örültnek kellene az olyan tudóst neveznünk, a ki alapigazságait tagadni merné. Itt a történeti tudományokban a legbadarabb nézetnek, a legdörébb tannak és a legbárgyúbb felfogásnak sem hiányzik egy-két híve, a ki él-hal érte. Most azonban levéttetett a napirendről az a felfogás, mintha a nyelv önálló organismus volna, melynek létoka önmagában és a nagy természetben keresendő, melynek változását önmaguktól és a természeti tényezők befolyásával jönnek létre. Most majdnem általános a nézet, hogy a nyelv változásainak oka a beszélő alanyban keresendő. A nyelvet használó emberi természet oka a nyelv változásainak.

Legáltalánosabb az a nézet, hogy az ember kényelem szeretete idézi elő a változásokat. Whitney több nyelvtudományi művében hangoztatja ezt. A szók kimondása szerveink némi

megerötetésével járván, ezen az ember lustaságánál és takarékoságánál fogva könnyebbíteni akar és így az egyes nemzedékek mindig változtatnak, alakítanak a nyelven. E régibb eredetű nézetét Whitney pár év előtt egy beható értekezésével védelmezte és bővebben kifejtette. Az ő nyelvbölcsészetével azonban épen nem ellenkezik, ha azt mondjuk, hogy a kényelem, a lustaság, a szeszély, az izlés, a tudatlanság szüli a nyelvbeli változásokat. Az embert ugyanis, mint maga Whitney másutt nagyon helyesen mondja, sokszor önmagának érvényesítése, saját egyéniségének feltüntetése is vezeti tetteiben. Ő individualisál, azaz nem csupán kényelmét, hanem egyéni izlését, tetszését, mondjuk szeszélyét is érvényre szereti juttatni. Szeretjük az újat, a szokatlant, a mindennapitól eltérőt s a mint ezt erkölcsünkben felmutatjuk, teszszük nyelvünkben is. Innét magyarázható egy-egy új szónak, szólásmódnak oly gyors elterjedése, felkaroltatása. Ebből magyarázhatni meg a szójárások, a dialectusok támadását. Másképp nem is képzelhetni. Az egyik beszélőtől sokszor öntudatlanul kezdett változtatás övéi közt terjed, divattossá, uralkodóvá lesz, nem egyszer analogia útján számos hasonlót von maga után, míg más vidéken, kivált ha nagyobb hegyek, folyók akadályozzák a közlekedést, s a forgalom iránya nem hozza ezt amazzal érintkezésbe, a nyelvi változtatás ismeretlen marad. E változások a geographiai helyzet segélyével mind nagyobbak lesznek, sokszor történeti okok segélyével idegen szóalakok, szók és szólások tolakodnak be a nép nyelvébe, úgy hogy a változott nyelv beszélői már nem ismernek rokon-nyelveikre, hanem idegen nemzetek nyelveinek tartják azokat. Így támadt a francia, a spanyol, az olasz stb. nyelv, melyek mind az egykori latinból erednek. Ha azonban a geographiai helyzet nem támogatja e változásokat, minden átalakulás dacára a dialectus nem lesz külön nemzet nyelve, hanem csak tájszólás marad.

Megjegyzendő, hogy egy-egy hangbeli változásnál igen csekély öntudatos szerepe van az egyes individuumnak. Rendesen kezdőnél mutatkozhatik ez az öntudatos, célzatos működés és azoknál a kik analog esetekben közvetlenül utána mennek; később a mint a változás némileg elterjedt, erőszakosan maga után vonja a beszélőt, a ki hacsak ki nem akar nevetetni, szintén használja, alkalmazza beszédében. Mindamelllett jó ideig

eltarthat egy-egy hangbeli változás uralomra jutása. Például nyelvünkben a hangzók illeszkedése még nem volt általános a XII. században, mint a Halotti Beszéd mutatja, pedig sok századdal előbb kellett kezdődnie. És a göcseji tájszólásbun maig sem uralkodik föltétlenül.

Érdekesen állítja össze Delbrück a nyelvtudomány egy újabb kérdéséről, az agglutinatio és adaptatio elméletéről szóló nézeteket, de mivel ez nincs oly szoros a nyelv filosofiájával, véget vetek rövid ismertetésemnek.

Bodnár Zsigmond.
